

ارزشیابی برنامه محور تسهیلات قرض الحسنه ازدواج با نگاهی بر داده های سال های ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۲

محمد جواد غلامرضا پور^۱

^۱ دانشجوی کارشناسی ارشد معارف اسلامی و مدیریت دولتی گرایش سیاست گذاری عمومی، دانشگاه امام صادق علیه السلام، تهران، ایران

چکیده

منابع انسانی یک کشور جزء مؤلفه های قدرت آن بوده که همیشه در سطوح کلان به اهمیت آن مبادرت ورزیده می شود. در جمهوری اسلامی ایران مسأله نیروی انسانی و جمعیت در آینده یکی از مسائل جدی کشور به شمار می آید. به نحوی که رهبر معظم انقلاب و مسئولان برای رفع چنین مشکلی از سال ها پیش سیاست ها، خط مشی ها و برنامه های گوناگونی تدارک دیده اند. یکی از طرح های جدی برای تسهیل و کمک به افزایش ازدواج و سپس تولد فرزندان و شکل گیری نیروی انسانی مورد نیاز آینده، تسهیلات قرض الحسنه ازدواج است. در این مقاله سعی شده با توجه به رویکرد ارزشیابی برنامه محور طرح تسهیلات قرض الحسنه ازدواج با نگاهی به تمامی پژوهش های صورت گرفته حول ارزشیابی تسهیلات قرض الحسنه ازدواج و آمار و داده های سال ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۲، مورد ارزشیابی قرار گیرد تا مشخص شود این طرح نسبت به اهداف تعیین شده، تا چه مقدار موفق بوده و همچنین مشکلات آن در کدام مراحل بوده که اهداف آن نتوانسته اند به خوبی محقق شوند. لذا با استفاده از الگوی منطقی که ذیل آن ورودی، فعالیت، خروجی و پیامدهای یک طرح سنجیده می شود این طرح مورد بررسی قرار گرفت در نتیجه مشخص شد که این برنامه هرچند به بخشی از اهداف و مقاصد میانی رسیده اما آنطور که باید و برای آن برنامه ریزی شده موفق نبوده و آمار و داده ها موفقیت آن را در رسیدن به هدف نهایی اش نشان نمی دهند.

واژه های کلیدی: تسهیلات قرض الحسنه ازدواج، ارزشیابی، ارزشیابی برنامه محور، ارزشیابی وام ازدواج

۱. مقدمه

یکی از مهمترین زنگ خطرهایی که برای جمهوری اسلامی به صدا درآمده است، بحران پیری جمعیت است. به گزارش پژوهشکده آمار، در سال ۱۴۰۰، نسبت جمعیت سالمند^۱ ایران ۹٫۷ درصد بوده است. با این حال، با توجه به توزیع سنی جمعیت در ایران، متولدین دهه‌ی ۱۳۶۰ که اکنون جوان و بزرگسال هستند، با گذشت سه تا چهار دهه، به تدریج وارد گروه سنی ۶۰ سال و بالاتر می‌شوند. از آنجایی که سهم این گروه از جمعیت به شدت قابل توجه است و با فرض داشتن دو فرزند در هر خانواده، پیش‌بینی می‌شود که تا سال ۱۴۳۰، نسبت جمعیت سالمند به حدود ۳۰ درصد افزایش یابد. [۱]

این زنگ خطر بارها توسط رهبر معظم انقلاب به گوش رسیده است. من جمله در پیام خود به فعالان حوزه جمعیت فرموده‌اند: «تلاش برای افزایش نسل، و جوان شدن نیروی انسانی کشور و حمایت از خانواده، یکی از ضروری‌ترین فرائض مسئولان و آحاد مردم است. این فریضه درباره‌ی افراد و مراکز اثرگذار و فرهنگ‌ساز، تأکید بیشتر می‌یابد. این یک سیاست حیاتی برای آینده‌ی بلندمدت کشور عزیز ما است.» همچنین ایشان در تاریخ ۱۳۹۳/۲/۳۰ سیاست‌های کلی جمعیت را که براساس بند یک اصل ۱۱۰ قانون اساسی و پس از مشورت با مجمع تشخیص مصلحت نظام تعیین شده بود، ابلاغ کردند. بخشی از متن این ابلاغیه به رؤسای قوای سه گانه و مجمع تشخیص مصلحت نظام به شرح زیر است:

«با عنایت به اهمیت مقوله جمعیت در اقتدار ملی و باتوجه‌به پویندگی، بالندگی و جوانی جمعیت کنونی کشور به عنوان یک فرصت و امتیاز و در جهت جبران کاهش نرخ رشد جمعیت و نرخ باروری در سال‌های گذشته، سیاست‌های کلی جمعیت ابلاغ می‌گردد. با در نظر داشتن نقش ایجابی عامل جمعیت در پیشرفت کشور، لازم است برنامه‌ریزی‌های جامع برای رشد اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور متناسب با سیاست‌های جمعیتی انجام گیرد. همچنین ضروری است با هماهنگی و تقسیم کار بین ارکان نظام و دستگاه‌های ذیربط در این زمینه، اقدامات لازم با دقت، سرعت و قوت صورت گیرد و نتایج رصد مستمر اجرای سیاست‌ها گزارش شود.»

این ابلاغیه ۱۴ سیاست کلان دارد که شامل مواردی جهت رفع موانع و ایجاد تشویق برای ازدواج و افزایش جمعیت است. بر اساس این سیاست کلان قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت نوشته شد که در تاریخ ۱۴۰۰/۸/۱۹ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسیده و برای اجرا به دولت ابلاغ گشت. در این قانون جهت حمایت از ازدواج به هنگام جوانان و فرزندآوری و تسهیل در تأمین هزینه‌های شروع زندگی و تولد فرزند موضوع تسهیلات ازدواج و تولد فرزند ذیل مواد ۱۰، ۶۸ و ۶۹ ذکر شده است. البته در این قانون پیش‌بینی‌های متعددی در زمینه حمایت از تشکیل خانواده و افزایش فرزندآوری بیان شده، اما این طرح نسبت به دیگر طرح‌های این زمینه مانند مشاوره‌های ازدواج و کارهای فرهنگی-تبلیغی این حوزه بیشتر دیده شده و هر ساله نقل محافل و خبرگزاری‌هاست. در حدی که رئیس‌جمهور نیز نسبت به نحوه پرداخت آن و مسائل عقب‌ماندگی ارائه تسهیلات مستقیماً دستور صادر می‌نماید.

افراد بالای ۶۵ سال

پیام رهبر انقلاب به فعالان حوزه جمعیت، ۱۴۰۱/۲/۲۸

سیاست‌های کلی جمعیت، ۱۳۹۳/۲/۳۰

۲. طرح مسأله و پیشینه تحقیق تسهیلات قرض الحسنه ازدواج

مسأله ازدواج علاوه بر نیازهای عاطفی و جنسی فرد بر نیازهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی وی نیز اثر می‌گذارد. موضوعی که در سیاست‌های کلان جمعیت و قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت به آن توجه شده است. این موضوع در کشورهای مختلف نیز مورد توجه قرار گرفته زیرا ازدواج مقدمه استمرار نسل و ساخت نیروی انسانی برای کشور است. [۲] در زمینه تحلیل وضعیت ازدواج در کشور، از شاخص‌های متعددی استفاده می‌شود که شامل نرخ ازدواج، میانگین سن ازدواج، میزان عمومی ازدواج، نرخ تجرد، نسبت ازدواج به طلاق، نرخ ازدواج نکرده‌ها و سایر موارد می‌شود. در تبادل نظرهای دوطرفه اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی این عوامل مختلف بر الگوی انتخاب همسر تأثیر می‌گذارند که مهمترین آن میانگین سن ازدواج است.

بالارفتن میانگین سن ازدواج باعث می‌شود که افراد از ازدواج رسمی در سن مورد انتظار دوری کنند و با گذر زمان، نگرش جامعه نسبت به ازدواج تغییر کند. تأخیر در ازدواج نه تنها شرایط بروز ناهنجاری‌های اجتماعی را ایجاد می‌کند، بلکه با تغییر الگوی زادوولد، ساختار جمعیت جامعه را تحت تأثیر قرار می‌دهد. [۳]

یک نکته دیگر این است که موضوع نرخ ازدواج و مسائل برآمده از آن تنها محدود به کشور ما نیست، بلکه در دیگر کشورهای جهان نیز مسأله‌ای مهم و حیاتی برشمرده می‌شود و جامعه‌شناسان تلاش کرده‌اند تا این موضوع را تحلیل کرده و توضیح دهند. بنابراین، می‌توان با ملاحظه تفاوت‌های فرهنگی، از تجربیات و تحولات کشورهای دیگر در جامعه ایران بهره برد. برخی از اندیشمندان در زمینه تأخیر ازدواج از مفهوم «نااطمینانی» یا عدم اطمینان به عنوان یکی از ویژگی‌های مؤثر در موقعیت ازدواج یاد می‌کنند و بر تأثیرگذاری این نااطمینانی در سن ازدواج تأکید می‌نمایند. به نظر آنها، این عدم اطمینان می‌تواند باعث تأخیر در انجام ازدواج شود؛ بنابراین، شناخت عوامل نااطمینانی به عنوان یکی از معیارهای حائز اهمیت در بررسی مسأله ازدواج قرار می‌گیرد. نااطمینانی به وضعیتی اطلاق می‌شود که فرد از تحقق ملاک‌هایی که برای شروع و ادامه زندگی در نظر دارد مطمئن نیست. به عنوان مثال عدم اطمینان از تأمین هزینه‌های زندگی و عدم اطمینان از تشکیل زندگی مستحکم به بالا رفتن میانگین سن ازدواج و یا عدم ازدواج و پیری جمعیت منجر می‌شود. [۴]

افراد زمانی که در شرایط ناامنی اقتصادی و عدم قطعیت بالا قرار دارند از ریسک‌های غیرضروری در زندگی اجتناب می‌کنند و در شرایطی که بازار به شدت رقابتی است و موقعیت‌های شغلی ثبات کافی ندارند، ریسک ازدواج و تشکیل خانواده افزایش می‌یابد. [۵] امری که مطالعات کارشناسی نیز آن را تایید می‌کنند. بررسی کارشناسی تحولات رخ داده در میانگین سن ازدواج، نرخ ازدواج، الگوهای همسرگزینی و شاخص‌های مبین این موضوع نشان از وجود مسأله اجتماعی دارد؛ چراکه با گذشت زمان نرخ ازدواج با کاهش چشمگیری رو به رو بوده، میانگین سن ازدواج با افزایش همراه بوده و سن ازدواج با الگوهای متفاوت همسرگزینی رابطه معناداری دارد. [۶]

در تحقیقی که در سال ۱۳۹۴ انجام شد، یکی از موضوعات مورد بررسی، علل تأخیر ازدواج جوانان بود. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که جوانان ۱۸ تا ۳۴ ساله با ۱۵ دلیل مختلف ازدواج خود را به تأخیر انداخته‌اند؛ این دلایل شامل نیافتن همسر دلخواه، عدم داشتن شغل، افزایش هزینه‌های زندگی، بالا بودن هزینه‌های مرتبط با مراسم ازدواج، افزایش توقعات خانواده و مخالفت آنها، ترس از ازدواج ناموفق، ناکافی بودن اعتماد به جنس مخالف، مکدر بودن در تصمیم‌گیری، افزایش سطح انتظارات همسر آینده، وجود برادر یا خواهر بزرگتر مجرد، عدم وجود انگیزه عاطفی کافی، ترس از مسئولیت‌های زندگی، محدودیت‌های زندگی مشترک، درگیری در تحصیلات و سن کم، را در اولویت انتخاب قرار داده‌اند. از میان این دلایل، نیافتن همسر دلخواه، عدم داشتن شغل و افزایش هزینه‌های زندگی مشترک، به ترتیب در سه رتبه اول قرار گرفته‌اند. [۷]

همچنین در جریان پیمایش ملی خانواده در سال ۱۳۹۸، عدم داشتن شغل، کمبود درآمد، بالا بودن سطح توقعات جوانان، عدم داشتن مسکن مستقل، و هزینه‌های بالای ازدواج به عنوان پنج عامل اصلی تأثیرگذار بر افزایش سن ازدواج در

جامعه مورد بررسی قرار گرفته‌اند. به عبارت دیگر، افراد در این بررسی اظهار کرده‌اند که از دیدگاه عمومی، مشکلات اقتصادی به‌عنوان موانع اساسی ازدواج در جوانان مطرح هستند. [۸]

در یک پژوهش دیگر که در سال‌های ۱۳۸۳ تا ۱۳۹۳ در ۲۸ استان کشور انجام شده است، متغیرهای تورم و بیکاری به عنوان عوامل مؤثر بر سن ازدواج مورد بررسی قرار گرفته‌اند. نتایج نشان می‌دهد که با افزایش این متغیرها، سن ازدواج هم در مردان و هم در زنان افزایش می‌یابد. در یک مدل دیگر که به جای تورم از رشد مخارج خانوار استفاده شده است این نتیجه حاصل شد که برای حل مسئله اجتماعی بالا رفتن سن ازدواج، بهبود وضعیت اقتصادی، به ویژه کاهش تورم و بیکاری، ضروری است. این یافته‌ها در بسیاری از کشورهای جهان مشترک بوده و در تحقیقاتی که در زمینه تأثیر اقتصاد بر ازدواج در کشورهای مختلف انجام شده است، عواملی مانند بیکاری، شغل‌های پاره‌وقت و موقت، شغل‌های با درآمد کم، افزایش قیمت‌ها، ناتوانی در برگزاری مراسم ازدواج، هزینه تهیه جهیزیه، هزینه مسکن و دیگر هزینه‌های زندگی، به عنوان موانعی بر سر راه ازدواج ارائه شده‌اند. [۹]

به‌صورت جمع بندی شده از میان پژوهش‌های متعدد در زمینه افزایش سن ازدواج و عدم ازدواج و به تبع پیری جمعیت می‌توان گفت، بیکاری و نداشتن شغل دائم اولین و مهمترین عامل در افزایش سن ازدواج جوانان است. عوامل دیگر از جمله تورم، گرانی و بالا بودن هزینه آغاز زندگی و نیافتن همسر مناسب در رده های بعدی قرار دارند. [۶]

البته پژوهش‌های دیگری نیز انجام شده که صرفاً مسئله را اقتصادی نمی‌بیند. به عنوان مثال در یک پژوهش در سال ۱۳۹۴ با عنوان «نگرش جوانان ایرانی به ازدواج، انتخاب همسر و تشکیل خانواده» در پرسشی، حدود ۳۰ درصد از پاسخ‌گویان اعلام کرده‌اند که قصد ازدواج ندارند و نیمی از این ۳۰ درصد حتی اگر موانع اقتصادی برطرف شود، همچنان ازدواج نخواهند کرد. به عبارت دیگر، می‌توان نتیجه گرفت که موانع دیگری برای ازدواج جوانان وجود دارد که از جنس اقتصادی نیستند و این عوامل تنها بر سن ازدواج تأثیر نمی‌گذارند، بلکه نگرش افراد را به کلیت ازدواج تحت تأثیر قرار داده و سبک زندگی دیگری را معرفی می‌کنند. در میان تغییرات فرهنگی، افزایش سطح توقعات مادی فرد و خانواده، ایده‌آل‌خواهی افراطی در انتخاب همسر، گرایش به تجمل، رعایت ترتیب در ازدواج فرزندان، شیوع آداب و رسوم دست و پاگیر و ... از جمله مواردی هستند که بر الگوی ازدواج تأثیر می‌گذارند. [۷]

علاوه بر پژوهش‌های مطرح شده در زمینه ازدواج و عوامل مؤثر بر شکل گیری و یا افزایش و کاهش سن آن، پژوهش‌هایی نیز به بررسی عملکرد تسهیلات قرض‌الحسنه ازدواج در سال‌های مختلف پرداخته‌اند. به عنوان مثال مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی گزارشی با عنوان «فصلی کوتاه پیرامون وام ازدواج (با استفاده از آمارهای سال‌های ۷۲ و ۷۳)» دارد که در آن با استفاده از آمار این دو سال به بررسی عملکرد بانک‌ها در پرداخت وام به جوانان و میزان ازدواج و طلاق وقوع یافته طی آن دو سال دارد.

علاوه بر این مرکز پژوهش‌های مجلس طی گزارشی در سال‌های ۱۳۹۵ تا ۱۴۰۲ به بررسی عملکرد اعطای تسهیلات قرض‌الحسنه ازدواج و فرزندآوری پرداخته یا لایحه بودجه را با توجه به این مسئله مورد بررسی قرار داده است که با مراجعه به وبسایت این مجموعه می‌توان به متن تفصیلی این گزارش‌ها دست پیدا کرد.

در این مقاله این موارد به عنوان اولویت‌های اصلی مدنظر ما نیست؛ زیرا طرح تسهیلات قرض‌الحسنه ازدواج مورد بررسی قرار گرفته که هدف مستقیم آن موضوعات فرهنگی نبوده و سعی در بهبود عناصر و عوامل اقتصادی ازدواج داشته است. به عبارت دقیق‌تر هدف از ارائه تسهیلات مذکور حمایت از ازدواج به هنگام جوانان و تسهیل در تأمین هزینه‌های شروع زندگی است. در قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت ماده ۶۸ به تسهیلات قرض‌الحسنه ازدواج می‌پردازد. این ماده به شرح زیر است:

«به منظور حمایت از ازدواج جوانان، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران مکلف است از محل پس انداز و جاری قرض الحسنه نظام بانکی، تسهیلات قرض الحسنه ازدواج به کلیه زوج هایی که بیشتر از چهار سال از تاریخ عقد ایشان نگذشته باشد و تاکنون تسهیلات ازدواج دریافت نکرده اند با اولویت نخست پرداخت کند. تسهیلات قرض الحسنه برای هر یک از زوجها در سال ۱۴۰۰ هفتصد میلیون (۷۰۰,۰۰۰,۰۰۰) ریال و با دوره بازپرداخت ده ساله است.

تبصره ۱- به منظور کاهش سن ازدواج، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران موظف است تسهیلات قرض الحسنه ازدواج برای زوج های زیر بیست و پنج سال و زوجه های زیر بیست و سه سال واجد شرایط دریافت تسهیلات ازدواج را تا سقف یک میلیارد (۱,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰) ریال افزایش دهد.

تبصره ۲- بانک ها باید برای ضمانت صرفاً یکی از سه مورد اعتبارسنجی یا یک ضامن و سفته و یا سهم فرد از حساب هدفمندی یارانه ها را به منزله ضمانت بپذیرند.

مسئولیت حسن اجرای حکم این ماده به عهده بانک مرکزی و بانک های عامل و کلیه مدیران و کارکنان ذی ربط می باشد. عدم پرداخت یا تأخیر در پرداخت تسهیلات تخلف محسوب شده و قابل پیگیری در مراجع ذی صلاح می باشد. همچنین تمامی بانک ها موظفند به صورت ماهانه تعداد تسهیلات قرض الحسنه ازدواج پرداختی و تعداد افراد در نوبت دریافت این تسهیلات را به صورت عمومی اعلام کنند.

تبصره ۳- مبلغ بیست هزار میلیارد (۲۰,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰) ریال از منابع این ماده برای تأمین جهیزیه با کالای ایرانی به ستاد اجرائی فرمان امام (ره) اختصاص می یابد. زوجین می توانند به جای استفاده از تسهیلات موضوع این ماده، از این تسهیلات حسب مورد به همان میزان، تمام یا بخشی از تسهیلات خود را از این طریق دریافت کنند و به مصرف برسانند.

تبصره ۴- از سال ۱۴۰۱ به بعد، حداقل به اندازه نرخ تورم سالانه به مبالغ موضوع این ماده و تبصره های آن اضافه می گردد.

بنابر متن تبصره ۱۶ بند الف جزء ۱ قانون بودجه ۱۴۰۲، تسهیلات قرض الحسنه ازدواج در سال ۱۴۰۲ به نحو زیر است:

« بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران مکلف است مطابق با قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت و قوانین مربوط به ایثارگران، حداقل معادل دو میلیون میلیارد ریال از محل سپرده های قرض الحسنه اعم از جاری و پس انداز شبکه بانکی (غیر از بانک های قرض الحسنه) پس از کسر سپرده قانونی به قرض الحسنه ازدواج، فرزندآوری و ودیعه یا خرید یا ساخت مسکن اختصاص داده و از طریق بانک های عامل (به تشخیص شورای پول و اعتبار) به شرح زیر نسبت به پرداخت تسهیلات قرض الحسنه اقدام نماید:

۱- تسهیلات قرض الحسنه ازدواج (موضوع ماده (۶۸) قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت):

- تسهیلات قرض الحسنه ازدواج برای هر یک از زوج هایی که تاریخ ازدواج آنها بعد از ۱/ ۱/ ۱۳۹۸ بوده است، مبلغ یک میلیارد و هشتصد میلیون (۱,۸۰۰,۰۰۰,۰۰۰) ریال و با دوره بازپرداخت ۱۰ ساله،
  - تسهیلات قرض الحسنه ازدواج برای زوج های زیر بیست و پنج سال و زوجه های زیر بیست و سه سال مبلغ دو میلیارد و دویست میلیون (۲,۲۰۰,۰۰۰,۰۰۰) ریال.
- باز پرداخت این تسهیلات برای وام ۱۸۰ میلیونی ماهیانه مبلغ ۱,۸۲۲,۴۱۲ تومان و برای وام ۲۲۰ میلیونی تومانی، ۲,۲۲۲,۳۹۳ تومان می باشد.

در راستای اجرای این قانون بخش نامه اعطای این تسهیلات توسط بانک مرکزی طی نامه ۰۲/۴۵۱ مورخ ۱۴۰۲/۱/۵ و دستورالعمل نحوه پرداخت و سهمیه بانک های عامل طی نامه ۰۲/۲۷۷۲۵ مورخ ۱۴۰۲/۲/۱۱ ابلاغ گشت. جوانان با ثبت نام در سایتی که مشخص شده بود با ارائه اطلاعات ساده ای از خود و انتخاب بانک هایی که ظرفیت کافی برای اعطای وام داشتند در روند اعطای وام قرار گرفته، سپس زمانی که نوبت ایشان رسید به بانک فراخوانده شده و با پر کردن فرم ها و ارائه ضامن وام پس از مدتی به ایشان پرداخت می شود.

۳. اهداف و سوالات پژوهش

در این پژوهش، سوال اصلی این است که آیا تسهیلات قرض الحسنه ازدواج توانسته به اهدافی که در قانون برایش مقرر شده برسد یا خیر؟ ذیل این سوال اهدافی مانند این که وام به چه تعدادی از افراد پرداخت شده و آیا میزان اختصاص داده شده کافی بوده یا خیر؟ یا به عبارتی عملکرد بانک ها در اعطای این وام چطور بوده بررسی می شود. همچنین در صورت اثبات این نکته که طرح به هدف خود نرسیده، درخصوص این که چه ایراداتی در مسیر اجرای طرح وجود داشته بررسی حاصل خواهد گشت.

۴. مواد و روش پژوهش

این پژوهش با بررسی تمام اسنادی که در زمینه ارزشیابی تسهیلات قرض الحسنه ازدواج صورت گرفته، انجام شده است. از حیث روش ارزشیابی نیز باید گفت تاکنون مدل های مختلف ارزشیابی طرح و برنامه در دنیا به وجود آمده اند که هر کدام کاربرد خود را داشته اند. دسته بندی های مختلفی نیز از مدل های ارزشیابی صورت پذیرفته که در این مقاله به دسته بندی فیتزپاتریک اشاره می شود.

وی به صورت کلی مدل های ارزشیابی را به چهار دسته تقسیم می کند:

۱. ارزشیابی کیفیت برنامه
۲. ارزشیابی برنامه محور
۳. ارزشیابی تصمیم محور
۴. ارزشیابی مشارکتی

در این پژوهش، با توجه به اهداف و سوالات پژوهش، برای دستیابی به چنین هدفی از ارزشیابی برنامه محور استفاده خواهد شد.

در ارزشیابی برنامه محور رویکردهای مختلفی وجود دارد. رویکردهایی مانند ارزشیابی هدف گرا، ارزشیابی هدف آزاد و ارزشیابی نظریه محور. در این پژوهش سعی شده از الگویی به عنوان الگوی ارزشیابی منطقی استفاده شود که سعی در جبران مشکلات ارزشیابی هدف گرا داشته است و گامی در جهت ارزشیابی نظریه محور برداشته است. برای توضیح این الگو ابتدا ارزشیابی هدف گرا اجمالاً معرفی شده و سپس به تعریف و تبیین الگوی منطقی پرداخته خواهد شد.

۴.۱. ارزشیابی هدف‌گرا

رویکرد ارزشیابی هدف‌گرا بر این اصل استوار است که اهداف خاصی از فعالیت‌ها تعیین می‌شوند و سپس میزان دستیابی به این اهداف ارزیابی می‌گردد. در برخی موارد، برنامه‌ها از پیش دارای اهداف مشخص شده‌اند، در حالی که در موارد دیگر، ارزشیابان باید با ذینفعان برای تعیین اهداف برنامه که گاهی به عنوان اهداف یا استانداردها شناخته می‌شوند، همکاری کنند. نقش اصلی ارزشیابان در یک ارزشیابی هدف‌گرا این است که تعیین کنند، آیا برخی یا تمام اهداف برنامه به دست آمده‌اند و اگر اینطور است، چگونه این اهداف به دست آمده‌اند. این اهداف می‌توانند مربوط به هدف یک درس خاص یا برنامه آموزشی باشند، یا دانشی که دانش آموزان باید در طول یک سال تحصیلی کسب کنند. در برنامه‌های سلامت عمومی، این اهداف می‌توانند مربوط به تأثیرات تلاش‌های پیشگیری، اقدامات سلامت عمومی یا آموزش بیماران باشند. اهداف برنامه‌های محیط زیستی می‌توانند شامل پیامدهای کمی مثل کاهش آلاینده‌های هوا یا نتایجی باشند که اندازه‌گیری آن‌ها دشوارتر است، مثل اعتقادات و رفتار شهروندان در رابطه با مصرف انرژی. اطلاعات به دست آمده از یک ارزشیابی هدف‌گرا می‌تواند برای تصمیم‌گیری در مورد اینکه آیا باید در برنامه سرمایه‌گذاری شود یا بخش قابل توجهی از آن باید تغییر کند یا کلاً لغو شود و رویکردهای دیگر را در دستور کار قرار دهیم، مفید باشد.

۴.۲. الگوی ارزشیابی منطقی و ارزشیابی نظریه محور

یکی از مشکلات ارزشیابی هدف‌گرا این است که اطلاعات کافی درباره چگونگی رسیدن برنامه به اهداف خود را ارائه نمی‌دهد. این می‌تواند در زمانی که برنامه در دستیابی به اهداف خود با مشکل مواجه شود، مشکل ساز باشد، زیرا ارزشیابی تنها توصیه‌های محدودی درباره چگونگی حل این مشکل ارائه می‌دهد. الگوهای منطقی به عنوان یک نسخه پیشرفته‌تر از ارزشیابی هدف‌گرا طراحی شده‌اند تا فاصله بین برنامه و اهداف آن را پر کنند. معمولاً، الگوهای منطقی مستلزم این هستند که برنامه‌ریزان برنامه یا ارزشیابان ورودی‌ها، فعالیت‌ها، خروجی‌ها و نتایج برنامه را شناسایی کنند. نتایج نشان‌دهنده اهداف بلندمدت برنامه هستند و خروجی‌ها نشان‌دهنده تأثیرات فوری برنامه هستند. این الگوها معمولاً به صورت یک نمودار ارائه می‌شوند و منطق برنامه را نشان می‌دهند.

یک الگوی منطقی معمولی در مثال برنامه‌های آموزشی مدارس می‌تواند شامل موارد زیر باشد :

- ورودی‌ها: بودجه سالانه، امکانات و تسهیلات، پرسنل، تجهیزات و مواد مورد نیاز برای اجرای برنامه.
- فعالیت‌ها: جلسات هفتگی، برنامه آموزشی، کارگاه‌ها، کنفرانس‌ها، استخدام، خدمات بالینی، خبرنامه‌ها، آموزش کارکنان و عناصر کلیدی برنامه.
- خروجی‌ها : تعداد شرکت‌کنندگان یا مخاطبینی که در هر هفته به کار گرفته شده‌اند، تعداد جلسات کلاسی، ساعت‌ها یا خدمات مستقیم به هر شرکت‌کننده، تعداد خبرنامه‌ها و دیگر محصولات آنی برنامه.
- پیامدهای آنی، واسطه‌ای، بلندمدت و نهایی (نتایج): اهداف طولی برای تغییر شرکت‌کنندگان (پیشرفت).

الگوهای منطقی امروزه در برنامه‌ریزی و ارزشیابی برنامه‌ها به طور گسترده‌ای کاربرد دارند. این الگوها با پر کردن فضای خالی بین اهداف و برنامه، تأثیرگذاری بر ارزشیابی‌ها را افزایش می‌دهند. ارزشیابان می‌توانند با استفاده از این الگوهای منطقی، به کادر برنامه کمک کنند تا به صورت ماهرانه تعیین کنند کدام عناصر برای ارزشیابی در هر زمان و به طور کلی برای ایجاد ظرفیت ارزشیابی درونی یا توانایی تفکر ارزشیابانه مهم هستند. سازمان یونایتد وی آمریکا یکی از مهمترین سازمان‌هایی است که از الگوهای منطقی برای ارزشیابی استفاده کرده است و این رویکرد محوری برای سازمانی است که قصد سرمایه‌گذاری در آن را دارد. مؤسسات دیگری نیز مانند موسسه کلگ و بنیاد آنی ای کیسی در سازمان‌های آموزشی، از این الگوهای منطقی برای بهبود برنامه‌ریزی و ارزشیابی برنامه به عنوان ابزار استفاده کرده‌اند. [۱۰]

۴.۳. جمع آوری منابع

شیوه جمع آوری منابع در وهله اول به صورت کتابخانه‌ای و بهره برداری از مراکز پژوهشی و آماری کشور بوده که سعی در ارائه داده‌ها و تحلیل‌ها در این زمینه داشته‌اند. سپس در وهله دوم رجوع به گزارش‌های میدانی رسانه‌های خبری و استفاده از داده‌های آن‌ها بوده است.

۵. یافته های پژوهش

باتوجه به الگوی بالا در جهت ارزشیابی هدف‌گرای تسهیلات قرض‌الحسنه ازدواج با الگوی منطقی ابتدا درصدد شناسایی ورودی‌ها برآمده و انتقادات و ایرادات وارد بر آن را مطرح می‌نماییم. سپس دیگر ابعاد را نیز با همین منطق، یک به یک ارزشیابی می‌کنیم.

۵.۱. ورودی‌ها

بودجه تسهیلات قرض‌الحسنه ازدواج در سال ۱۴۰۲، از دو میلیون میلیارد ریال از محل سپرده‌های قرض‌الحسنه اعم از جاری و پس‌انداز شبکه بانکی (غیر از بانک‌های قرض‌الحسنه) پس از کسر سپرده قانونی اختصاص می‌یابد. البته این اعتبار در متن قانون بودجه ۱۴۰۲ علاوه بر وام ازدواج به وام فرزندآوری و ودیعه یا خرید یا ساخت مسکن نیز اختصاص داده شده است.

در خصوص بودجه اختصاص داده شده در سال ۱۴۰۲ بررسی دقیقی صورت نگرفته اما در سال ۱۴۰۱ از مجموع منابع اختصاص یافته در گزارش «بررسی عملکرد هشت ماهه اعطای تسهیلات قرض‌الحسنه ازدواج و فرزندآوری موضوع تبصره ۱۶ قانون بودجه سال ۱۴۰۱» مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، عدم کفایت منابع قرض‌الحسنه یکی از مشکلات این طرح عنوان شده است. همچنین در گزارشی با همین عنوان که در سال ۱۴۰۰ توسط مرکز پژوهش‌های مجلس انجام گرفته، بیان شده است: «براساس گزارش بانک مرکزی کل مانده سپرده‌های قرض‌الحسنه پس‌انداز در پایان آبان‌ماه سال ۱۳۹۹ مبلغ ۱۶۱ هزار میلیارد تومان و تسهیلات قرض‌الحسنه پرداختی در پایان آبان‌ماه سال جاری ۱۷۶ هزار میلیارد تومان و نسبت تسهیلات قرض‌الحسنه ۵ / ۱۰۹ درصد می‌باشد (۳۲ هزار میلیارد تومان از مبلغ یاد شده به تسهیلات قرض‌الحسنه ازدواج جوانان اختصاص یافته است). این بدین معناست که بانک‌ها در اعطای تسهیلات قرض‌الحسنه به علت عدم کفایت منابع قرض‌الحسنه، از سایر منابع خود (مانند منابع جاری) نسبت به پرداخت تسهیلات اقدام نموده‌اند.

یکی دیگر از ورودی‌های این طرح که می‌تواند مورد بررسی قرار گیرد، قوانین و مقررات مرتبط در این موضوع‌اند. بنا بر آنچه در بخش مقدمه بیان شد، ریشه اصلی این تسهیلات همان طور که در قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت آمده است، به سیاست‌های کلی جمعیت با تاریخ ابلاغ ۱۳۹۳/۲/۳۰ توسط رهبر انقلاب برمی‌گردد. هر چند سابقه وام ازدواج به قبل‌تر از این‌ها هم می‌رسد؛ اما این شیوه پرداخت و با اهداف مطرح شده به سیاست‌های ابلاغی سال ۱۳۹۳ باز می‌گردد. برای اجرای این سیاست‌ها قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت نوشته شد که در تاریخ ۱۴۰۰/۸/۱۹ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسیده و برای اجرا به دولت ابلاغ گشت. در این قانون جهت حمایت از ازدواج به هنگام جوانان و تسهیل در تأمین هزینه‌های شروع زندگی موضوع تسهیلات ازدواج ذیل ماده ۶۸ ذکر شده است.

دو نکته مهم درمورد این ماده از قانون وجود دارد. اولاً اینکه در تبصره یک آن به جهت تشویق به کاهش سن ازدواج مبلغ وام زوج‌های زیر ۲۵ سال و زوج‌های زیر ۲۳ سال از سال ۱۴۰۰ به بعد بیشتر از دیگر زوجین است. در این مورد باید دقت نمود که آیا این میزان تفاوت می‌تواند مشوقی برای زوجین باشد تا زودتر ازدواج کنند؟ به عبارتی با هزینه‌های بالای

زندگی در ایران به طوری که بنابر آمار و داده ها، متوسط هزینه زندگی یک ساله یک خانواده در تهران ۱۹۶ میلیون تومان و در دیگر شهرها ۱۳۷ میلیون تومان است، آیا تفاوت ۴۰ میلیونی بین وام ازدواج جوانان زیر ۲۵ و ۲۳ سال مشوقی برای کاهش سن ازدواج است؟

نکته دوم این است که میزان رشد وام در سال های مختلف منطق درستی نداشته و گاهی دو سال متوالی میزان وام یکسان بوده و ناگهان رشد بالایی را تجربه می کرده است. در قانون بودجه سال ۱۴۰۰ این تسهیلات برای عموم جوانان ۷۰ میلیون تومان و برای دخترانی که زیر ۲۳ سال و پسران که زیر ۲۵ سال ازدواج می کنند ۱۰۰ میلیون تومان تعیین شده بود. سپس در قانون بودجه سال ۱۴۰۱ این تسهیلات برای عموم جوانان ۱۲۰ میلیون تومان و برای زوج های زیر ۲۳ سال و زوج های زیر ۲۵ سال، ۱۵۰ میلیون تومان تعیین گشت که بر این اساس تسهیلات یاد شده در قانون بودجه ۱۴۰۲ به ترتیب ۵۰ و ۴۶ درصد رشد کردند. در جدول زیر می توان میزان وام و رشد آن را در طی سالیان ۹۲ تا ۱۴۰۲ مشاهده کرد [۱۱] و [۱۲]:

جدول ۱- میزان تسهیلات قرض الحسنه مصوب در قوانین بودجه و درصد رشد آن ها در بازه زمانی ۱۳۹۲ الی ۱۴۰۲

قانون بودجه سال	میزان تسهیلات اعطایی (میلیون تومان)	درصد رشد
۱۳۹۲	۳	-
۱۳۹۳	۳	۰
۱۳۹۴	۳	۰
۱۳۹۵	۱۰	۲۳۳,۳۳
۱۳۹۶	۱۰	۰
۱۳۹۷	۱۵	۵۰
۱۳۹۸	۳۰	۱۰۰
۱۳۹۹	۵۰	۶۶,۶
۱۴۰۰	۷۰	۴۰
۱۴۰۰	۱۰۰ (مرد زیر ۲۵ و زن زیر ۲۳ سال)	۱۰۰
۱۴۰۱	۱۲۰	۷۰
۱۴۰۱	۱۵۰ (مرد زیر ۲۵ و زن زیر ۲۳ سال)	۵۰
۱۴۰۲	۱۸۰	۵۰
۱۴۰۲	۲۲۰ (مرد زیر ۲۵ و زن زیر ۲۳ سال)	۴۶

در متن قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت، ذیل تبصره ۴ ماده ۶۸ اشاره شده که از سال ۱۴۰۱ به بعد، حداقل به اندازه نرخ تورم سالانه به مبالغ موضوع این ماده و تبصره های آن اضافه می گردد. منتها نکته ای که وجود دارد این است که افزایش بالای دفعی میزان وام می تواند به شبکه بانکی آسیب وارد کند. چه اینکه اشاره کردیم، بانک ها در سال های گذشته با مسأله کمبود اعتبار روبرو شده اند و بخشی از منابع مورد نیاز را از منابع جاری خود برداشت نموده اند و بازهم تعداد زیادی از جوانان در صف انتظار دریافت وام باقی ماندند. بنابر پیشنهاد مرکز پژوهش های مجلس می توان تعیین رقم تسهیلات تکلیفی مرتبط با قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت را به پیشنهاد کارشناسی شورای پول و اعتبار با لحاظ تسهیل تشکیل خانواده و فرزندآوری و همچنین سیاست های پولی بانک مرکزی و تصویب آن در هیئت وزیران سپرد. منوط به آنکه حداقل رشد این تسهیلات کمتر از ۱۰ درصد و حداکثر رشد آن بیش از ۴۰ درصد قانون بودجه سال ۱۴۰۲ نباشد. در صورتی که برای سال ۱۴۰۳ وام های ۳۰۰ و ۳۵۰ میلیونی در مجلس پیشنهاد شد. که نشان از رشد ۶۶ و ۵۹ درصدی دارد. پس به صورت کلی

رشد این وام برای گروه های مختلف منطق ثابتی نداشته و برای یک گروه میزان رشد متفاوتی با گروه دیگر داشته است. چه اینکه هر ساله بر مبنای منطق خاصی نیز این رشد صورت نگرفته است.

۵.۲. فعالیت ها

ماده ۶۸ قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت به مسأله تسهیلات قرض الحسنه ازدواج می پردازد. بنابر تبصره دو این ماده بانک ها باید برای ضمانت صرفاً یکی از سه مورد اعتبارسنجی یا یک ضامن و سفته و یا سهم فرد از حساب هدفمندی یارانه ها را به منزله ضمانت بپذیرند. اما در عمل این تبصره توسط بانک ها به خوبی اجرا نمی شود و گزارشات میدانی از درخواست دو ضامن توسط بانک و یا پرداخت دیرتر توسط ایشان حکایت دارد. این موضوع خودش را در بررسی های صورت گرفته توسط دیوان محاسبات در سال ۱۴۰۰ نیز نشان داد؛ بانک های عامل از داوطلبین دو ضامن می خواهند که این عمل مغایر با بخشنامه اداره اعتبارات بانک مرکزی مبنی بر اخذ یک ضامن است. لذا برای حل این چالش مجلس شورای اسلامی در قانون بودجه ۱۴۰۲ ذیل بخش احکام تنظیمی مواردی را جهت ضمانت اجرای طرح مطرح نمود:

«بانک مرکزی مکلف است با استفاده از سامانه های اطلاعاتی خود و دریافت اطلاعات از بانک ها و مؤسسات اعتباری غیربانکی میزان و تعداد تسهیلات پرداختی و افراد در صف دریافت آن را به صورت فصلی و به تفکیک هر یک از اجزای بند «الف» این تبصره بر تارنمای خود برای عموم، منتشر و گزارش اقدامات به عمل آمده مشتمل بر جزئیات مذکور را هر سه ماه یک بار به کمیسیون های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی مجلس شورای اسلامی ارسال نماید.

۱. مسئولیت حسن اجرای این بند برعهده بانک مرکزی، بانک ها و مؤسسات اعتباری غیربانکی، کلیه مدیران و کارکنان ذیربط می باشد. عدم اجرای هر یک از بندهای این تبصره (مشتمل بر تأخیر در پرداخت این تسهیلات یا دریافت ضمانت فراتر از حدود این قانون) تخلف محسوب شده و در مراجع ذی صلاح قابل پیگیری است.

۲. پس از اعتبارسنجی متقاضیان تسهیلات موضوع بند «الف» این تبصره و در صورت عدم تکافوی اعتبار آنها، به منظور تأمین رکن ضامن، بانک ها و مؤسسات اعتباری غیربانکی موظفند با توثیق حساب یارانه یا سهام عدالت متقاضیان یا بستگان درجه اول از طبقه اول آنها یا سایر دارایی های مالی وی یا تنها دریافت یک فقره سفته و یک نفر ضامن نسبت به پرداخت تسهیلات اقدام نمایند.

۳. تسهیلات موضوع این تبصره از حکم موضوع ماده (۱۰) قانون خدمت وظیفه عمومی مستثناست.»

نکته مهم دیگر درباره عملکرد اجرای قانون بودجه این مسئله است که باتوجه به امکان افزایش ازدواج صوری، طلاق صوری و ازدواج مجدد در گروه سنی بیش از ۵۰ سال، و همچنین نیاز به مبلغ این تسهیلات برای وام فرزندآوری، ممنوعیتی در جهت اعطای وام به افراد بالای ۵۰ سال ذکر شده است. در بخشنامه اعطای تسهیلات توسط بانک مرکزی در سال ۱۴۰۲، بر ممنوعیت اعطای تسهیلات به ازدواج های بیشتر از ۵۰ سال، تأکید نشده است. در صورتی که این مسئله در بخشنامه بانک مرکزی برای اجرایی سازی قانون بودجه سال ۱۴۰۱ تأکید شده بود. اما با این حال، آمار نشان می دهد که در سال ۱۴۰۱، تسهیلات به ۹۱۴ نفر بالای ۵۰ سال پرداخت شده است، که ۲۹۶ نفر از آنها بالای ۶۰ سال سن داشتند. تعداد تسهیلات پرداختی به افراد بالای ۵۰ سال، شامل ۲۵۵ زن و ۶۴۹ مرد می باشد. این نشان می دهد که مبلغ ۱۰۹ میلیارد تومان از تسهیلات قرض الحسنه ازدواج به افراد بالای ۵۰ سال پرداخت شده است. هرچند بانک مرکزی معتقد است که بخش عمده این مسئله به دلیل بازماندن برخی از گروه های سنی از سال های گذشته است، با این حال، بازنگری در پرداخت این تسهیلات و بازآزمایی ازدواج های صورت گرفته باتوجه به حجم افراد پشت نوبت ضروری به نظر می رسد. [۱۳]

۵.۳. خروجی ها

بنابر آمار و داده های رسمی، تسهیلات قرض الحسنه ازدواج بنابر جداول زیر به زوجین پرداخت شده است. [۱۲]

جدول ۲- عملکرد تسهیلات قرض الحسنه ازدواج جوانان به صورت عام به تفکیک استان در هشت ماهه نخست سال ۱۴۰۲

نام استان	تعداد وام اعطایی (فقره)	مبلغ وام اعطایی (میلیارد ریال)	تعداد متقاضی در صف (نفر)	تعداد کل ثبت نام کنندگان	دریافت کنندگان نسبت به ثبت نام کنندگان
سمنان	۴,۸۲۶	۹,۹۹۶	۱,۹۵۵	۷,۴۱۴	۶۵/۰۹
ایلام	۵,۰۷۹	۱۰,۹۵۲	۱,۴۱۹	۸,۲۷۳	۶۱/۳۹
کهگیلویه و بویراحمد	۶,۱۲۲	۱۲,۸۲۵	۴,۲۷۸	۹,۱۸۳	۶۶/۶۷
خراسان جنوبی	۶,۱۳۳	۱۲,۸۶۵	۵,۸۲۰	۱۱,۳۷۷	۵۳/۹۱
بوشهر	۷,۷۳۶	۱۵,۷۴۲	۲,۷۸۳	۱۳,۴۴۲	۵۷/۵۵
زنجان	۷,۹۴۰	۱۶,۱۵۱	۴,۱۳۰	۱۲,۵۵۰	۶۳/۲۷
چهارمحال و بختیاری	۷,۹۸۲	۱۶,۰۸۱	۳,۴۵۲	۱۲,۷۸۱	۶۲/۴۵
خراسان شمالی	۸,۱۶۶	۱۷,۰۰۰	۷,۰۱۵	۱۳,۵۲۹	۶۰/۳۶
یزد	۸,۴۶۹	۱۷,۸۶۶	۲,۶۶۲	۱۲,۸۳۴	۶۵/۹۹
قم	۸,۶۰۱	۱۸,۱۰۰	۳,۴۲۹	۱۴,۳۰۸	۶۰/۱۱
مرکزی	۸,۸۶۳	۱۸,۰۵۶	۳,۳۵۰	۱۵,۴۳۵	۵۷/۴۲
اردبیل	۹,۷۹۹	۱۹,۸۴۸	۶,۴۶۰	۱۶,۲۴۷	۶۰/۳۱
قزوین	۹,۸۶۶	۱۹,۸۳۰	۳,۵۲۰	۱۵,۰۵۴	۶۵/۵۴
همدان	۱۱,۹۶۵	۲۴,۵۰۵	۶,۳۴۶	۱۸,۰۴۱	۶۶/۳۲
کردستان	۱۲,۳۹۲	۲۴,۸۶۸	۷,۰۸۷	۱۷,۳۱۶	۷۱/۵۶
لرستان	۱۴,۴۲۰	۲۹,۴۵۷	۷,۲۲۰	۲۳,۶۰۱	۶۱/۱۰
کرمانشاه	۱۴,۵۰۵	۲۹,۳۸۱	۶,۸۹۷	۲۲,۷۴۸	۶۳/۷۶
گیلان	۱۵,۷۳۱	۳۱,۶۰۴	۸,۳۷۶	۲۵,۴۶۱	۶۱/۷۸
هرمزگان	۱۵,۸۱۲	۳۱,۳۹۳	۸,۱۳۰	۳۱,۶۲۷	۵۰/۰۰
البرز	۱۵,۸۱۴	۳۱,۵۴۴	۷,۰۸۶	۲۹,۵۹۳	۵۳/۴۴
گلستان	۱۶,۲۴۱	۳۳,۴۹۳	۷,۷۴۸	۲۹,۱۴۹	۵۵/۷۲
سیستان و	۱۶,۶۶۷	۳۴,۶۱۸	۱۵,۸۸۳	۴۱,۱۲۶	۴۰/۵۳

بلوچستان					
کرمان	۱۸,۶۸۶	۳۸,۶۶۹	۱۳,۷۲۱	۳۶,۸۱۳	۵۰/۷۶
مازندران	۱۹,۱۷۹	۳۹,۰۶۰	۱۰,۶۰۶	۳۰,۷۴۸	۶۲/۳۷
آذربایجان غربی	۲۳,۳۷۶	۴۷,۲۱۲	۱۷,۳۹۱	۵۰,۴۳۴	۴۶/۳۵
فارس	۲۸,۵۱۶	۵۷,۸۶۷	۱۴,۳۲۹	۵۲,۰۵۰	۵۴/۷۹
اصفهان	۲۸,۶۸۰	۵۸,۷۲۵	۹,۵۶۲	۴۴,۱۶۷	۶۴/۹۴
آذربایجان شرقی	۲۹,۱۷۶	۵۹,۱۷۲	۱۴,۶۴۹	۵۱,۹۱۴	۵۶/۲۰
خوزستان	۳۴,۹۷۰	۷۱,۵۸۱	۲۶,۵۲۰	۵۹,۷۴۰	۵۸/۵۴
خراسان رضوی	۴۲,۹۳۶	۹۰,۲۰۴	۲۹,۳۲۴	۷۳,۹۲۵	۵۸/۰۸
تهران	۶۷,۷۱۲	۱۳۴,۱۷۷	۲۰,۰۶۲	۱۲۶,۵۱۶	۵۳/۵۲
جمع	۵۲۶,۳۶۰	۱,۰۷۲,۸۴۲	۲۸۱,۲۱۰	۹۲۷,۳۹۶	۵۶/۷۶

بر اساس آمارهای منتشرشده از سوی بانک مرکزی، در هشت ماه ابتدای سال ۱۴۰۲ تعداد ۹۲۷ هزار و ۳۹۶ نفر برای دریافت وام ازدواج ثبت نام کرده اند که از این تعداد، ۵۲۶ هزار و ۳۶۰ نفر موفق به دریافت این وام شده اند. این یعنی تنها ۵۷ درصد متقاضیان توانسته اند وام ازدواج خود را دریافت کنند. البته این رقم نسبت به سال گذشته رشد داشته است. در سال ۱۴۰۱، میزان پرداخت وام ازدواج در مدت مشابه (هشت ماهه ابتدای سال) ۴۶ درصد بوده است. اما با این حال، هنوز هم ۴۳ درصد متقاضیان در صف دریافت وام هستند.

این موضوع که هر سال صف های طولانی برای دریافت وام ازدواج وجود دارد، معضلی است که موجب نارضایتی بسیاری از جوانان شده است. این معضل در شرایطی که فشار روانی هزینه ها بر افراد بیشتر شده و ترس از هزینه های تامین زندگی در میان جوانان افزایش پیدا کرده است، نگران کننده تر می شود.

در خصوص تعداد وام های اعطایی به زوج های زیر ۲۵ سال و زوجه زیر ۲۳ سال نیز جدول زیر نشانگر خروجی های طرح است.

جدول ۳- عملکرد پرداخت تسهیلات در زوجین کمتر از ۲۳ سال و زوجه کمتر از ۲۵ سال در هشت ماهه نخست سال ۱۴۰۲

تعداد	تعداد متقاضی در صف		تعداد وام اعطایی	
	زوجه های زیر ۲۳ سال	زوج های زیر ۲۵ سال	زوجه های زیر ۲۳ سال	زوج های زیر ۲۵ سال
	۵۰۳۷۱	۳۲۶۶۸	۳۹۲۵۸	۲۵۹۵۰

باتوجه به جدول بالا نسبت زنانی که وام دریافت نموده اند به کل متقاضیان حدود ۴۴ درصد است. یعنی ۵۶ درصد متقاضیان همچنان در صف دریافت وام هستند. در بین مردان نیز نسبت افرادی که وام را دریافت نموده اند به کل متقاضیان برابر با همان میزان در زنان است؛ یعنی ۴۴ درصد. در مورد این داده ها اینکه افراد در صف انتظار بیش از دریافت کنندگان آن هستند محل تأمل است. چرا که اگر هدف کاهش سن ازدواج جدی می بود، باید اهمیت بیشتری به پرداخت این تسهیلات می شد؛ در صورتی که افراد در صف انتظار دریافت این وام از دریافت کنندگان آن چه در میان زنان و چه مردان بیشتر است.

۵.۴. پیامدها

آخرین بخش در ارزشیابی الگوی منطقی، بررسی پیامدهاست که به بررسی نتایج طرح می پردازد. در این بخش باید دید با این نحوه ارائه تسهیلات قرض الحسنه، آیا نرخ ازدواج افزایش یافته است؟ آیا این عدد توانسته نقشی در تسهیل هزینه های زندگی در شروع آن داشته باشد؟ آیا دادن وام با مقدار متفاوت به زوج و زوجه جوان تر توانسته تشویقی در جهت کاهش سن ازدواج جوانان به شمار آید؟

در خصوص تعداد ازدواج های ثبت شده در کشور از وبسایت مرکز ملی آمار جدول زیر در بازه زمانی ۱۳۹۶ تا ۱۴۰۱ استخراج شد.

جدول ۴- تعداد ثبت شده ازدواج و طلاق طی بازه زمانی ۱۳۹۶ تا ۱۴۰۱

سال	تعداد ازدواج	تعداد طلاق
۱۳۹۶	۶۱۱۳۹۹	۱۸۲۶۲۳
۱۳۹۷	۵۵۵۳۰۱	۱۷۹۳۷۴
۱۳۹۸	۵۳۵۲۵۴	۱۷۸۸۱۲
۱۳۹۹	۵۶۱۳۹۵	۱۸۷۵۵۳
۱۴۰۰	۵۷۰۶۱۸	۲۰۳۹۰۴
۱۴۰۱	۵۲۴۱۳۹	۲۰۴۳۰۱

هر چند در پژوهش هایی که صورت گرفته، تسهیلات قرض الحسنه ازدواج یکی از عوامل تشویق ازدواج جوانان برشمرده شده است، منتها باتوجه به جدول بالا می توان مشاهده نمود که هر چند آمار طلاق در ۴ سال اخیر روندی رو به رشد داشته اما آمار ازدواج در سال ۱۴۰۱ کاهش پیدا کرده و حتی شاهد روند رو به افزایش ثابتی از سال ۱۳۹۶ تاکنون نبوده ایم. همچنین با نگاهی جامع تر در بازه زمانی ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۹، ازدواج ۳۶ درصد کاهش پیدا کرده است. البته این آمار به تنهایی نمی تواند مویدی بر ادعای ما باشد، اما یکی از امارات باتوجه به پژوهش هایی که علل اصلی تأخیر در ازدواج را مشکلات اقتصادی می دانستند، می تواند باشد. همچنین از این جدول می توان نتیجه گرفت که شاید میزان تسهیلات پرداختی به اندازه ای نیست که جوانان روی آن حساب کرده و به خاطر آن تشویق به ازدواج شوند. یعنی صرفاً این وام به جوانانی که قصد ازدواج داشته اند و جسارت این کار را به خرج داده اند به عنوان هدیه ای از طرف دولت داده می شود و نقش تشویقی آن حداقل در آمار و داده ها مشهود نیست.

این نتیجه گیری باتوجه به میزان تورم و رشد قیمت ها و ثابت ماندن میزان تسهیلات در طول یک سال و به عبارتی عدم توازن بین میزان وام و تورم و هزینه های زندگی قابل حدس است. چرا که باتوجه به رشد روزافزون قیمت مسکن، خودرو و هزینه های ثابت زندگی میزان این وام برای جوانان به صرفه نیست. برای مثال پایین ترین قیمت خودرو کارخانه در دی ماه سال ۱۴۰۲ متعلق به خودروی پراید است که چیزی حدود ۲۳۲ میلیون تومان است. یعنی بیش از ۵۰ میلیون تومان بالاتر از وام ازدواج یک جوان. در مورد مبالغ ودیعه و اجاره مسکن نیز وضع به همین منوال است و میانگین قیمت ودیعه مسکن در دی ماه ۱۴۰۲ در منطقه ۲۲ تهران برای آپارتمان های ۵۰ الی ۶۰ متری چیزی حدود ۳۰۰ تا ۴۰۰ میلیون رهن کامل است. یعنی

حتی برای شروع زندگی مشترک این مقدار وام کفاف خرج های اولیه زندگی را نمی دهد. لذا جوانان برای مسکن، خودرو، جهیزیه و... باید وام های مجزا دریافت کنند که در آن صورت مبالغ اقساط ماهانه افزایش بسیاری پیدا خواهد کرد.

علاوه بر اینکه مسئله هر ساله صف دریافت وام برای جوانان ایشان را نسبت به دریافت آن کم انگیزه کرده و موجب شده آن ها نتوانند به عنوان ابزار مستحکمی برای شروع زندگی به این تسهیلات نگاه کنند. این حس بی اعتمادی می تواند نتایج بدی بر روی ذهنیت افراد برای شروع زندگی داشته باشد و آن ها را به سمت تجرد سوق دهد.

البته اینکه این وام را بدون هیچ نقش و فایده ای ذکر کنیم نیز به دور از انصاف است. چرا که دست کم نقش حمایتی حداقلی داشته و برای خرید حداقل های شروع زندگی من جمله لوازم جهیزیه کفایت می کند؛ اما نمی توان به نقش تشویقی آن اشاره جدی نمود. یعنی می توان صرفاً آن جمله را به کاربرد که افرادی که می خواهند ازدواج کنند، با استفاده از این وام به صورت شهودی، اندکی مسیر پیش رویشان در سال ابتدایی زندگی آسان تر می شود، اما نمی توان نتیجه گرفت این وام نقش حمایتی و تشویقی جدی بر ازدواج و کاهش سن ازدواج نیز ایفا می کند. زیرا در این زمینه عوامل جدی تر فرهنگی و اجتماعی نیز نقش ایفا می کنند و نمی توان صرفاً همین عامل را دارای نقش اصلی در ازدواج جوانان دانست. برای این نتیجه گیری نیاز به پژوهش جامع تری در زمینه ابعاد مختلف فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و... مسئله وجود دارد که در آن اولویت بندی بین ابعاد و مسائل مطرح در زمینه ازدواج صورت پذیرد. سپس در بعد اقتصادی می توان به اهمیت جایگاه تسهیلات قرض الحسنه از سوی دولت و کم و کیف آن اشاره کرد.

۶. نتیجه گیری

مسئله پیری جمعیت و کمبود منابع انسانی من جمله مسائلی است که بنا بر آمار و داده ها جمهوری اسلامی ایران در آینده ای نزدیک دچار آن خواهد شد، مگر اینکه از هم اکنون تدابیری برای آن اندیشیده شود. بدین منظور گام اول تسهیل ازدواج جوانان است تا با شکل گیری پایه های مستحکم خانواده در گام بعدی، فرزندان در دامن خانواده ها متولد شده و رشد یابند تا بتوانند آینده این سرزمین را رقم بزنند. باتوجه به پژوهش های صورت گرفته در راستای عوامل عدم ازدواج یا افزایش سن ازدواج یکی از عوامل مؤثر مسائل اقتصادی برای شروع زندگی بود. مانعی که حکومت برای رفع آن در قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت تسهیلات قرض الحسنه برای آن در نظر گرفت؛ بنابراین قانون، هر ساله در قانون بودجه مبلغی پیشنهاد شده و به جوانان اختصاص می یابد. در این پژوهش با بررسی برنامه محور این وام، این طرح در ابعاد مختلف مورد ارزشیابی قرار گرفت.

باتوجه به ارزشیابی صورت گرفته در باب ورودی های طرح اولاً اعتبار تخصیص داده شده به بانک ها کفایت لازم را نداشته که در گزارش های کارشناسی مرکز پژوهش های مجلس نیز به آن اشاره شده است. ثانیاً در باب قوانین و مقررات در این زمینه نسبت به تعیین هر ساله مبلغ وام و همچنین تفاوت بین تسهیلات زوج های زیر ۲۵ و زوج های زیر ۲۳ سال با دیگران منطق خاصی مشاهده نمی شود و نمی توان نقش تشویقی جدی برای کاهش سن ازدواج مشاهده نمود.

در باب فعالیت های این طرح یکی از ایرادات مطرح، بحث نقش بانک ها در اعطای وام و فرایند اعتبارسنجی و ضمانت است. هر چند در قانون به کم و کیف آن اشاره شده اما بررسی های میدانی و همچنین گزارش های دیوان محاسبات از تخلف بانک ها در این زمینه و تقاضای ۲ ضامن در صورتی که در قانون کفایت ۱ ضامن ذکر شده است، حاکی است. همچنین اعطای وام های صوری به افراد بالای ۵۰ سال هر چند در بخشنامه بانک مرکزی به بانک های عامل ممنوعیت آن ذکر شده اما تا سال ۱۴۰۱ به صورت محدودی انجام می گرفته است.

در خروجی های طرح، مسئله صف های طولانی دریافت وام وجود دارد. چرا که اگر خروجی طرح اعطای وام به درخواست کنندگان آن باشد، در سال های اخیر در بهترین حالت چیزی حدود نصف متقاضیان در صف دریافت وام بوده و تا

انتهای سال به ایشان وامی تعلق نمی گرفته است. این مقدار در مورد زوج های زیر ۲۵ سال و زوجه زیر ۲۳ سال حتی بیشتر رخ داده و افرادی که وامی دریافت نکرده اند تعداد بیشتری از افراد دریافت کننده آن بوده اند.

در زمینه پیامدهای طرح باتوجه به آمار رسمی ازدواج، نرخ ازدواج از سال ۹۰ تا ۹۹، حدود ۳۶ درصد کاهش پیدا کرده است. یعنی هدف افزایش نرخ ازدواج با این نحوه از حمایت مالی نتوانسته به تنهایی طرح موافقی باشد. البته دلیل آن می تواند به دیگر عناصر مرتبط در مقوله ازدواج و حاکم بودن آن ها بر عناصر اقتصادی نیز بازگردد. منتها باید دقت کرد که وقتی دولت با چنین فشاری در حال اجرای طرحی برای افزایش ازدواج ها و همچنین کاهش سن ازدواج است، همزمان باید دیگر عناصر مرتبط با مقوله ازدواج را نیز مورد بررسی قرار داده و آن ها را نیز ارزشیابی کند. به عبارتی عناصر وابسته دیگر در این زمینه باید شناسایی گردد و گر نه این طرح نمی تواند به نقش اصلی و بلندمدت خود رسیده و صرفاً از منابع حاکمیتی می کاهد.

منابع

- ا. فتحی، "پدیده ی سالمندی جمعیت در ایران و آینده آن"، پژوهشکده آمار، تهران، ۱۳۹۹.
- ت. آزادارمکی، جامعه شناسی خانواده ایرانی، تهران: سمت، ۱۳۸۶.
- س. شهنواز و م. ا. آزاده، "شناسایی و تحلیل پیشران های مؤثر بر تجرد در ایران"، *مسائل اجتماعی ایران*، ۱۳۹۸.
- ج. هزارجریبی و پ. آستین فشان، "بررسی عوامل اجتماعی، اقتصادی مؤثر بر میانگین سن ازدواج زنان در سه دهه گذشته ۵۵-۸۵"، *برنامه ریزی رفاه و توسعه اجتماعی*، ۱۳۸۸، ۱-۳۲pp.
- ح. حسینی، ر. صادقی و ا. رضایی، "عوامل مؤثر بر تأخیر ازدواج دختران در شهرستان های ایران"، *توسعه محلی روستایی - شهری (توسعه روستایی)*، ۱۳۹۸، ۱۴۷-۱۷۲pp.
- ر. رحمانی پور، "عوامل تأثیرگذار بر افزایش سن ازدواج جوانان"، مرکز پژوهش ها مجلس شورای اسلامی، تهران، ۱۴۰۱.
- م. آقاسی و ف. فلاح مین باشی، "نگرش جوانان ایرانی به ازدواج، انتخاب همسر و تشکیل خانواده"، *پژوهشنامه زنان*، ۱۳۹۴، ۱-۲۱pp.
- ا. فیضی و م. ابراهیمی، پیمایش ملی خانواده، کرج: جهاد دانشگاهی استان البرز، ۱۳۹۸.
- ا. التجائی و م. عزیززاده، "بررسی عوامل اقتصادی و فرهنگی مؤثر بر سن ازدواج در ایران"، *جامعه پژوهی*

فرهنگی، pp. ۲۳-۱، ۱۳۹۵.

ج. ا. فیتزپاتریک، ج. آ. ساندروز و ب. آ. ورتن، ارزشیابی برنامه: رویکردها و راهنمای عملی، تهران: سازمان سنجش آموزش کشور، ۱۳۹۷.

آ. ارحامی، "بررسی مصوبات کمیسیون تلفیق لایحه بودجه سال ۱۴۰۰ کل کشور بند «الف» و «ه» تبصره ۱۶: اعطای تسهیلات قرض الحسنه ازدواج جوانان و تسهیلات ودیعه مسکن برای خانواده های دارای حداقل سه فرزند،" مرکز پژوهش ها مجلس شورای اسلامی، تهران، ۱۳۹۹.

آ. ارحامی، "ارزیابی عملکرد بند «الف» تبصره ۱۶ قانون بودجه ۱۴۰۲ کل کشور: تسهیلات قرض الحسنه ازدواج و تولد فرزند،" مرکز پژوهش ها مجلس شورای اسلامی، تهران، ۱۴۰۲.

آ. ارحامی، "بررسی عملکرد هشت ماهه اعطای تسهیلات قرض الحسنه ازدواج و فرزندآوری موضوع تبصره ۱۶ قانون بودجه سال ۱۴۰۱،" مرکز پژوهش ها مجلس شورای اسلامی، تهران، ۱۴۰۱.